

**МОРФОЛОГИЧНАТА КАТЕГОРИЯ
ОПРЕДЕЛЕНОСТ : НЕОПРЕДЕЛЕНОСТ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Вера Маровска
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE MORPHOLOGICAL CATEGORY DEFINITENESS:
INDEFINITENESS IN CONTEMPORARY BULGARIAN
LANGUAGE**

Vera Marovska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The paper provides arguments for the three-grammeme interpretation of the category definiteness: indefiniteness in the Bulgarian language. It analyses the typically grammatical and stylistic means of the definite nominal forms – containing the morphemes *-ът/ят, -та, -то, -те*, and also these with a formant *един*. The paper also gives an explanation of their relationships to the indefinite nominal forms and the possibility of all to be considered as belonging to a common morphological category.

Key words: *definiteness: indefiniteness, the definite article, the indefinite article, determinatives, reference, generic, concrete and abstract meaning*

Макар че системно-структурният характер на езика би следвало да предполага стремеж към симетрия, повечето от българските граматици след Възраждането и докъм третата четвърт на ХХ век категорично отхвърлят възможността в българския език да се формира неопределителен член. И докато това е наложеното мнение в традиционно описателното и дидактическото книжовно направление, научно-изследователският интерес трайно се насочва към изучаването на *един* като неопределително местоимение и евентуален член на категорията *определеност : неопределеност*.

Комплицираността на проблема и относителната достоверност, с която трябва да се възприемат предлаганите решения, произтичат от обстоятелството, че става въпрос за явление, намиращо се в действителност на границата между лексика и граматика, при което евентуалният процес на граматикализация не е приключил.

(Зидарова 1998: 116).

Преобладаващата интерпретация в българското езикознание е, че лексемата *един* не е загубила лексикалната си самостоятелност и се употребява като самостоятелен номинативен елемент със семантиката „неопределеност“ в номинативни синтагми. Подобно становище заемат повечето изследователи: Ст. Георгиев, Св. Иванчев, В. Косеска-Тошева, М. Лакова, Г. Гаргов. В книгата за местоименията обаче, а и в последната си граматика Р. Ницолова заема изчаквателна позиция и не споменава *един* сред неопределителните местоимения (Ницолова 1986; 2008)¹.

За „неопределителен член“, макар и с уговорки, за първи път споменава Св. Иванчев (Иванчев 1978: 186 – 211), за граматикализация говори и Ст. Георгиев (Ст. Георгиев 1978: 397 – 410); в по-нови или по-различни в методикоизследователско отношение изследвания също и В. Косеска-Тошева, Г. Гаргов, Й. Пенчев, Т. Бояджиев (Косеска-Тошева, Гаргов 1990; Пенчев 1987; Бояджиев 1970) и най-вече В. Станков (Станков 1987, 1995; 1998а; 1998б).

Доказателства за граматикализацията на *един* са: невъзможността на синтагмите с *един* да се членуват; константната препозиция в словоредата на именната синтагма; функционално и семантично сходство и корелативност с нулевия и определителния член. Контрааргументи обаче също има (според нас по-несъществени и преходни): факултативност на голяма част от употребите, от което следва по-ниска фреквентност в речта; стилистични употреби; различна формално-структурна позиция в сравнение с членуването (препозиция : постпозиция).

Тук обаче ми се струва добре да припомня формулировката на Й. Пенчев, който засега единствен смело определя семантичния признак на *един* като вид *определеност* (*едностранна*, както може да се заключи и от негови констатации, и от анализи на други учени, напр. на Ст. Георгиев, В. Станков) и за първи път подсказва възможността да се осмисли субграмемата с формален показател *един* като маркирана с признака *едностранна определеност*, корелат на субграмемата *двустранна определеност* в рамките на маркираната грамема *опреде-*

---

¹ В последната граматика на авторката специално се интерпретира интересуващото ни явление в реферативно-прагматичен аспект и се достига до най-точните засега наблюдения върху функционирането на *един* (Ницолова 2008).

леност от категорията *определеност : неопределеност*. „Указанието“ на Й. Пенчев позволява да се преустанови употребата на термина **специфична неопределеност**, неотговарящ на реалната езикова ситуация и възприет от англоезични изследвания (Пенчев 1984: 75).²

Показателни за нашето убеждение, че т.нар. *неопределеност* е фактически *едностранна определеност*, са и наблюденията на Св. Иванчев върху генеричната функция на членуваните форми. Такава функция напълно равностойно изпълняват обаче не само членуваните, но и нечленуваните форми и *един*-конструкциите (*Цигулар къща не храни; Цигуларят (= един цигулар) трябва да бъде с отличен слух; Един цигулар (цигуларят) обикновено може да свири на пиано*). Нечленуваните имена в генерична функция Св. Иванчев определя като „традиционализми“: *Цигулар къща не храни; Гладна мечка хоро не играе; Ранно тиле рано пее*. Генеричната функция на члена е най-честа при имена, които са подлог тема в изречението, заради което те са членувани. Особено показателно е обяснението на Св. Иванчев за генеричната употреба на *един*-конструкциите. От наша гледна точка при тях генеричността е обусловена точно така, както и при членуваното име – то е подлог тема. Но използвайки традиционната терминология, Св. Иванчев я обяснява само на пръв поглед различно: „Тъй като общото съдържание на изречението много често има конкретен, единичен характер, то и върху самата нечленувана дума рема може да падне сянка на единичност (*Той хвърли камък; Ударих го с желязо; аз пия ракия*). В тези примери според нас твърде показателно за нечленуваните форми е, че са нереферентни. Ако сравним горните изречения с вариантите им с *един*, става съвсем осезателна тяхната референтност (те вече сигнализират на реципиента референта на нечленуваното име). Например: *Той хвърли един камък; Ударих го с едно желязо, (Аз) пия една ракия, която щях да изхвърлям...*

Поради връзката, която съществува между нечленуваните имена и имената, съчетани с неопределително местоимение *един* (ние бихме казали – между нечленуваните имена и другите, изразяващите *едностранна определеност* – бел. м., В. М.), понякога и името с *един* може да придобие отсянка на генеричност. Така е станало например във френския и немския език, където генеричните имена в аналогични позиции са членувани много често именно с неопределителен член. Интересно е, че и в

² „Местоименната дума *един* също изразява *определеност* и се употребява, когато предметът е определен за говорещия, но не е определен, известен за слушащия“. И когато това е така, *един* се подчинява на тенденция за клитика (Пенчев 1984, с. 75).

български се среща следният начин на изразяване (вероятно под чуждо влияние): „Един шофьор не би направил това“ (Иванчев 1978: 207).

Учените, изследвали българския език синхронно и в по-ново време, имат основания да описват употребата на *един* като корелат на членуваните форми. Тази негова употреба най-вероятно е под чуждозиково влияние, но за съвременния език това не е от голямо значение. На тези въпроси находчиво дава отговор Хр. Стаменов в своите изследвания, посветени на „неопределителния член“ (Стаменов 1984, 1985, 1987). И според нас най-същественният белег за граматикализацията на *един* е образуването и интензивната функционалност на формата за множествено число *едни*, която не може да се обясни с нищо друго, освен с употребата му в рамките на категорията *определеност : неопределеност* (това е убедително отбелязано от Хр. Стаменов – Стаменов 1985: 39). Може да се твърди и че става дума за по-ново явление в български (то все още пази стилистична функция) – вероятно първоначално са се формирали само средства, изразяващи *определеност*, и този факт обяснява напълно становищата на историките на езика.

Споменатите работи на Хр. Стаменов съдържат доста подробен анализ на употребата на *един* също в референциален план, съпоставка на употребите на неопределителния член в български и английски; коментират се констатациите на Ж. Молхова, Св. Иванчев, Ст. Георгиев, В. Станков; приема се квалификацията на известни чуждестранни българисти (Бернщайн 1848; Маслов 1956; 1981; Норман 1980) за *един* като неопределителен член.

От направените разсъждения става ясно, че във функционално-комуникативен аспект изказването може да се оценява и от гледна точка на това – какъв е референциалният му потенциал.

Функционалната дискурсивна характеристика *референтен статус* се основава на възможността именната синтагма да назовава реалия от извънезиковата действителност (или референт) или да не назовава реалия (референт), а да изразява само общо понятие. Тази изразна възможност при имената има морфологичен характер – тя съвпада с употребата на средствата от морфологичната категория *определеност : неопределеност*.

Референтният статус се основава на оценка по функционалните признаци *референтност : нереферентност* (или *определена референция : неопределена референция*). В рамките на *референтността* (на *определената референция*) еквиполентно се противопоставят два признака, съответстващи на двете грамеми с еднородно съдържание

на морфологичната категория *определеност* : *неопределеност*, а именно – *едностранна определеност* и *двустранна определеност* на референцията (*едностранна идентифицируемост* : *двустранна идентифицируемост* на назованото чрез съществителното име явление).

Чрез функцията на формите за *едностранна определеност* се реферира явление, определено само за говорещия. Признакът *едностранна определеност* има морфологична експликация и формални показатели са формите за род и число на *един* (*един, една, едно, едни*) (*една* книга; напр. *Донесъл съм ви една книга и сега ще направим диктовка*; много показателна за семантиката на *един*-формите е началната за наративите фраза, типична и за народните приказки *Имало едно време един цар и една царица ...; Имало едно време един старец и една старица ...; ... един дядо и една баба ...* и т. н.). Въвежданите в приказката обстоятелства и герои не могат да са неопределени (непознати, неизвестни) за говорещия, но те са именно такива за слушателя. Така че това е най-характерният за *един*-формите контекст.

Чрез функцията на формите за *двустранна определеност* се реферира явление, определено и за двамата комуниканти. Формални показатели на *двустранната определеност* са членните морфеми – *-ът/-а, -та, -то, -те* (напр. *Донесъл съм ви книгата и сега ще направим диктовка*).

Когато именната форма не е членувана или определена с *един*, тя съответства на немаркирана грамема на морфологична категория; изразява *неопределена референция* (*нереферентност*), т.е. в един от възможните случаи съответства на функцията на общото значение на морфологичната категория: изразява липса на данни за референтност или *нереферентност* на изказването. Общото значение на немаркираната грамема е свързано с възможността да се реализира изказване, което може да бъде референтно, но може и да не е референтно, или с други думи, когато референтността е неактуална семантика в дадения контекст. Например *Птици летят* може да означава „в момента, в който гледаме небето, летят птици“ (т.е. изказването е референтно) или пък *Качете се високо в планината и оттам погледнете панорамата – необятен простор, свеж въздух, мирис на борове и смола, **птици** летят и изпълват душата ти с възторг и умиление ...* (във втория случай същата форма е в *нереферентно* изказване).

Неопределената в референциално отношение употреба на нечленуваното и неопределено с *един* съществително може да изразява *абстрактност* (подобно на немаркираната грамема на морфологичната категория в нейното частно (главно) значение. Най-характерните

примери за нереферентни изказвания с абстрактна семантика са именните сказуеми от типа: *Повторението е майка на знанието; Лъвът е бозайник; Съединение е град; Доверието е основание за приятелство; Той стана музикант; Петров стана депутат, директор.* А също и изразите: *при наличие на симптоми повикайте лекар; чаша за вода, стая за майки с деца, билет за връщане, блюдо за двама* и т.н. Подчертаните съществителни в примерите винаги изразяват *абстрактност* и никога не се явяват членувани (ако е възможно, членуваната им форма би имала по-различен смисъл). В по-старите граматика тази им употреба се квалифицира като понятийна, назоваваща понятие за явление.

Тъй като изразяването на описаните признаци в български е морфологично, напълно основателна е и интерпретацията на морфологичната категория **определеност : неопределеност**³ като триграмемна (с формално-семантична опозиция *определеност : неопределеност* и с две маркирани грамеми *двустранна определеност* и *едностранна определеност*). Ще приведем и някои други аргументи, подкрепящи казаното.

Референтният статус е текстов признак, характеризиращ функционирането на имената на явленията от сферата на човешкото познание, т.е. на съществителните имена. Поради произхода си от старо показателно местоимение, граматикализирано чрез усвояването на словоредата на индоевропейската клитика, морфологичното изразяване и по-точно – формалните показатели (членните морфемии), се придвижва винаги към първата дума от атрибутивното словосъчетание с опора съществително име (*птицата : голямата бяла птица*). На същата особеност се основава и словоредът на формалния показател на едностранноопределената референция *един: един човек : един страниен и малко чудноват човек*. Затова основателна е препоръката на някои съвременни изследователи на *определеността* да наричаме съществителното име определенореферентно, референтно или просто определено, докато притежаващото членната морфема определение (изразено с прилагателно, числително или причастие) е членувано.

Нашите формални аргументи за квалифицирането на членуваните именни синтагми и синтагмите с *един* като функционално сродни са главно два: словоредът и невъзможността им за съчетаване, известна в морфологията като принцип на А. И. Смирницки (формални-

---

³ За термин име на тази категория Ив. Куцаров предпочита да използва термина на Ал. Теодоров-Балан „положение“. Възможността за триграмемна интерпретация на категорията „положение“ е отбелязана и от него (Куцаров 2007: 407 и сл.).

те показатели на маркираните грамеми от една и съща морфологична категория не могат да се съчетават помежду си – вж. Смирницки 1959: 9). Тоест формално-семантичната опозиция има вида:

човек : (човекът : **един** човек)
 чудат човек : (чудатият човек : **един** чудат човек)
 странен чудат човек : (странният чудат човек : **един** странен чудат човек).

Показателен е и словоредът при съчинителни словосъчетания:

- книга и молив : новата книга и старият молив : **една** нова книга и **един** стар молив;
- нови и стари книги : новите и старите книги : **едни** нови и **едни** стари книги
- бял и черен лебед : белият и черният лебед : **един** бял и **един** черен лебед.

Ако има две определения към едно и също име, съчетанията са от следния тип: красив бял лебед : красивият бял лебед : **един** красив бял лебед. Или пък: голям красив бял лебед: големият красив бял лебед: **един** голям (и) красив бял лебед.

Ако членуваните имена и *един*-синтагмите не са членове на една и съща морфологична категория, те би следвало да се съчетават помежду си, т.е. да бъдат възможни например вариантите **един* *странният* *чудат* *човек*; **един* *красивият* *бял* *лебед*; **една* *новата* *книга* и **един* *старият* *молив* и т. н. Те, разбира се, са невъзможни, което е аргумент, подкрепящ убеждението ни, че и в двата случая става въпрос за форми на една и съща категория.

Преди да споменем за онези употреби на *един*, в които формантът пази спецификата си на числително име или проявява адекватни признаци и следователно е напълно различен от членуваните форми, ще разгледаме типичните употреби на *един* като формант за *едностранна определеност* на назованото от думата явление и пълноценен корелат на членуваните синтагми за *двустранна определеност*.

Както вече споменахме, най-типичната употреба на именни групи с *един* е при начално въвеждане на референт в наративен контекст от типа *Имало едно време един цар и една царица...* Тази ситуация изобщо не е типична за употреба на членувани форми, тъй като те предполагат *определеност* на обектите и за реципиента, а тъкмо това е комуникативната цел на една приказка – говорещият да информира, да разкаже на своя слушател нещо, което той не знае.

Обикновено обаче е възможно в контекста да се употреби и членувана форма, когато към *един*-синтагмата има определение или след нея – определящ израз или подчинено изречение, поясняващо по някакъв начин обстоятелствата около вербализираното чрез изречението събитие: *Една* мрачна сутрин, когато снегът изглеждаше като опушено сребро, безникавият чу човешки гласове и конско пръхтене... (Ем. Станев); *На сутринта* (в см. „в онази мрачна сутрин“), когато снегът изглеждаше като опушено сребро...

Родствеността на семантиката на двете маркирани грамемии на категорията *определеност* : *неопределеност* обаче, както и признаците, по които те се противопоставят, е напълно ясна в повечето случаи. Сравнете разликите например:

<p><i>Видях, че едно</i> дете влезе; <i>Получих преди малко едно</i> писмо; <i>Дойде едно</i> момче, за което вчера ти говорих; <i>Тя прояви една</i> неподозирана от никого смелост (прим. са от разг. реч);</p> <p><i>Зазвъняха шпори, като че запяха щурци, и Спас се обърна: право срещу него идеше един</i> офицер (Й. Йовков);</p> <p>...<i>И видяхме една</i> сутрин как вместо слънцето, от изток се показва <i>един</i> светъл йероглиф... (Й. Радичков);</p> <p><i>Изгуби се една</i> нощ, сякаш в земята потъна (А. Каралийчев); <i>Едно</i> време, наканим се например на панаир да идем... (Чудомир); <i>Едно</i> време, кога бях малък, <i>Ибрахим</i> беше ратай у дома (А. Каралийчев); <i>И Фу</i> живял заедно с други врабци край <i>едно</i> оризище (Й. Радичков); <i>Край една</i> горска поляна, обрасла с рядка трева и билки, се издигаше грамаден бук (Ем. Станев); <i>На мен много ми хареса една</i> пеперуда (Й. Радичков); <i>Поисках</i> позволение и с помощта на <i>една</i> ножица изкъртих слушалката (Вл. Полянов).</p>	<p><i>Видях, че детето</i> влезе; <i>Получих преди малко писмото</i>; <i>Дойде момчето</i>, за което вчера ти говорих; <i>*Тя прояви неподозираната</i> от никого смелост > <i>Тя прояви смелостта</i>, която никой не подозираше;</p> <p><i>Зазвъняха шпори, като че запяха щурци, и Спас се обърна: право срещу него идеше офицерът</i>;</p> <p>...<i>И видяхме на сутринта</i> (която знаем и двамата, т.е. първата следваща сутрин) как вместо слънцето, от изток се показва <i>светлият</i> йероглиф...</p> <p><i>Изгуби се през нощта</i>, сякаш в земята потъна; <i>Навремето</i>, наканим се например на панаир да идем... <i>Навремето</i>, когато бях малък, <i>Ибрахим</i> беше ратай у дома... <i>И Фу</i> живял заедно с други врабци край <i>оризището</i>; <i>Край горската</i> поляна, обрасла с рядка трева и билки, се издигаше грамаден бук; <i>На мен много ми хареса пеперудата</i>; <i>Поисках</i> позволение и с помощта на <i>ножицата</i> изкъртих слушалката.</p>
--	---

Могат да се приведат още много примери. Във всички тях разликата между членувания вариант и този с *един*-синтагмата е ясно доловима. *Един*-синтагмата въвежда референта на назованото явление като определен за говорещото лице, конкретизиран от негово гледище и едновременно с това е ясно, че референтът се появява за реципиента в комуникацията за първи път – той е непознат, неидентифицируем за него. Така че признаците *едностранна : двустранна определеност* са повече от очевидни.⁴

Макар че многократно сме пояснявали спецификата на граматическата семантика – по повод на други наши изследвания, – ще обърнем внимание и в случая, че тя не бива да се разбира буквално, че тя е максимално висока степен на абстракция. Т.е. „определеност“ не означава, че говорещият знае много за назовавания обект, че за него той е материално и функционално познат и подлежи на конкретно описание или „определяне“ и т.н. „Определеност“ в граматически смисъл означава именно идентифицируемост, т.е. говорещият може да посочи относително точно предмета или мисли, че може да го посочи, или пък просто се представя като можещ да го посочи, макар че на практика може и да не е в състояние да направи това. *Търсеха те едни хора* означава: „Горе-долу мога да посоча общи данни за търсилите те хора – брой, пол, възраст, но в най-общ смисъл. Дори може да не успея да ги разпозная при нужда“. Затова вербализацията „възможност за идентифициране; *идентифицируемост*“ е доста сполучлива и твърде дълга, за съжаление, което е неудобство за научен термин. Използваният от някои изследователи на *определеността* термин *конкретност* е сполучлив, той в най-голяма степен според нас означава „конкретен референт“, така че загатва и за референтната функция.

Трябва да посочим и още една много съществена особеност на семантиката на *един*-синтагмите. Много от съвременните изследователи посочват, че те са в процес на граматикализация, че при тях този

⁴ Нашите примери биха могли да бъдат не с референтни групи в изречение, а само със синтагми – съответно с *един* или членувана (напр. *един зелен щурец : зеленият щурец*), но сме решили да използваме цялостните изречения по две причини: от една страна, за да се спазва традицията, изискваща изследваните структури да са в естествена свързана реч (затова се стараме да ексцерпираме, а не конструираме сами примерите си, което също би било възможно), и от друга страна – струва ни се, че цялостното изречение дава по-добра възможност да се открият семантичните признаци на номинативно реализиращия се референтен статус: *едностранна* и *двустранна определеност* (*идентифицируемост*, *конкретизираност*) на назованото с лексикалната основа явление.

процес все още не е завършил – затова немалка част от учените се въздържат да ги включат в обща граматическа категория заедно с членуваните форми; категорията *определеност : неопределеност* (респ. назована с термина **положение** у Ал. Теодоров-Балан и Ив. Куцаров) се интерпретира като двуграемна (*книга : книгата*), а не триграемна (*книга : книгата : една книга*) (вж. Куцаров 2007: 451 – 453; Станков 1995: 99 – 100; Зидарова 1994: 100 – 101), да не говорим за по-старите становища от късновъзрожденския период и първата половина на XX век).

От нашата концепция става ясно, че ние признаваме известна незавършеност на граматикализиращия процес, но наред с това сме убедени, че посоката на езиковото движение е вече съвсем ясна и тя е към приключване на граматикализацията, заради което сме привърженици на виждането за еднородност и еквиполентна противопоставеност на грамемите *едностранна* и *двустранна определеност*. Анализите у Маслов 1956; Иванчев 1978: 186 – 211; Стаменов 1985: 40 – цит. по Буров 2004: 355; вкл. и становището на самия Ст. Буров там: 354 – 355; Ницолова 2008: 85 – 114 са по-близки до триграемна интерпретация, макар че в тях се говори не за маркирана грамема *едностранна определеност*, а за неопределителен член *един*.

Именно заради тази незавършеност на граматикализацията на *един* като формант за *едностранна определеност* той пази немалко функции, в които се проявява в еднаква степен и като числително, и като средство за изразяване на *едностранна определеност*.

На функционалното влияние на числителното име се отдават и стилистичните му употреби – т.нар. еминентна например. Тя е свързана с наложеното чрез *един* открояване на един от множество еднородно окачествени или разнородно окачествени явления (*един* „отделя дадения предмет като такъв, когато притежава особено, изключително качество“, Маслов 1982: 171) – *Той е един писател... / един лекар... не ми говори!*, т.е. лош; *Една снаха си доведохме, как' Сийке, господ да те пази до девета рода!* (Чудомир). Случаят е оценъчно-експресивен, при отрицателнооценъчните конотации включително и заради избраната вербализация, в която се разминават форма и смисъл; формата е положителна, смисълът внушава отрицателна оценка и отношение. Макар и доста по-рядко, но е напълно възможно аналогични вербализации да имплицират положителна оценка на адресанта към назовавания обект или явление: *А дъщеря му – една хубавица, да ѝ се ненагледаш!* (прим. на Ю. Маслов); *Проточила се една церемония – със зурлите му, с тъпаните му, с играчите му, а булката...* (Чу-

домир); *Той е един поет – гений!*; *Той е един лекар – истинско спасение!*. А внушаваният смисъл може да бъде и сравнително обективен, при което приликата с числителното е най-голяма: *Дръпни му една глоба и толкоз!* (Чудомир).

Типичен случай на повлияна от числителното употреба е и съответно: *Смешно звучат в устата на един инженер*; *Какво искаш от една жена, която не обичаш*, което, от една страна, е семантично равно на „един типичен, един като всички“, и от друга – „един изключителен, доминиращ над всички по положителните си качества“ (*Тя стана страшна красавица – една фигура, един крак, един бюст (една усмивка, едни бели зъби* и т. н.). В първия тип примери значението е близко до т. нар. *генерична определеност*, но тъй като в такъв контекст биха могли да се употребят и трите възможности – *неопределена, едностранно определена и двустранно определена* структура, ние бихме казали, че става въпрос за позиция на неутрализация на признака *определеност*. Срв. *Смешно звучат в устата на инженер, на поет, на жена* (*Псувните звучат смешно в устата на жена*) и т.н.; *Какво искаш от една жена, която не обичаш; ...от жената, която не обичаш; ... от жена, която не обичаш*. Тези възможности сме коментирали подробно и във връзка с концепциите на някои от изследователите на *определеността* (тяхна убедителна интерпретация вж. и у Ницолова 2008: 110 – 114). Във втория тип контекст е възможна корелацията с нечленувана форма, но не и с членувана. Т.е. възможно е: *Тя стана страшна красавица – фигура, крак, бюст...* Подразбира се „фигура, крак... – всичко ѝ е наред“. Названите явления се вербализират или като рефериращи качества, известни само на говорещия, т.е. едностранно определени явления, или като нереферентни, но не и като двустранно определени, тъй като реципиентът именно в актуалната комуникативна ситуация се информира за тях.

Друг тип употреба на *един*, повлияна от семантиката и функционирането му като числително име, е онази, при която *един* е в смисъл „само един и нищо повече“: *Той е само един наивник*, възможно е дори и без *само*: *Той е един наивник* (подразбира се „и нищо повече“); *Той е само един учител*; *Тя е само една домакиня*. Във всички посочени случаи е възможно и да няма *един*. Срв.: *Той е само учител*; *Тя е само домакиня*, но при такова положение компенсаторната функция на интонацията е задължителна. Понякога в смислово отношение тези съобщения биха се изравнили със съответните съобщения и без *само*, от което може да се заключи, че вероятно имаме типичен случай на употреба на граматикализирана частица *един*, т.е. това са употреби именно на едно-

транно определителен член *един*, а не на числителното *един*. Срв. *Той е учител : Той е само учител : Той е само един учител; Тя е домакиня : Тя е само домакиня : Тя е само една домакиня; Тревата най-напред си показва носа от земята, източва го нагоре и тъй си остава – само с един зелен нос; ни уши у нея, ни крака, ни човка, а само тоя зелен нос* (Й. Радичков). Коментиранияте случаи са типични за неутрален в квалитативно отношение текст и в съобщения, твърде различни от генерализиращата и подобната на нея реч, т.е. когато *един* е числително: *Тук искам да обърна внимание само на един аспект от „испанското“ в романа на Димов... (Св. Игов); ..., алкохол – животно – агресия“ е една от линиите, по които наративите обмислят пиесия; Ботев не един път иронизира Славейковото „Не пей ми се!“ (И. Пелева); Под всяка слива някой тази сутрин е разсипал по един козлен чувал; Ще го потърся още един път; Ще се боричкаме с децата, а ти ще ми откъснеш едно цвете от градинката си* (А. Каралийчев).

Като числително се употребява *един* и в словосъчетанието *един по един*: *Златката претърсваше клоните един по един* (Ем. Станев).

От числителното *един* е образувано сложното прилагателно *един-единствен*, разговорна форма на *единствен* и семантично тъждествено на само *един*: *Един-единствен човек ми е помогнал в живота = Само един човек...; Соленото е споменато един-единствен път в рамките на цикъла („Светите застъпници“), но пък в замяна на това е заложено в много по-открито идеографска позиция; Обикаляйки в кръг, стойки, гонейки някакво място, хората тук са във властта на един-единствен свръхреален път – онзи от клишираната метафора* (И. Пелева); *Една-единствена бе тя в цялото село* (Й. Йовков).

Един може да се употребява и в смисъл на „един и същ = еднакъв“: *Ние с г-н Дилов сме на един акъл, имаме едни представи и сме мотивирани добре* (примерът и характеристиката са на Р. Ницолова).

Възможно е и формирането на изрази, в които *един* функционира като прилагателно в опозиция с *друг*, проявяващо се като негов антоним – *един : друг*. В тези случаи двойката *един – друг* е в синонимни отношения с *първи – втори*. Между тях е възможно да има и предлози, и съюзи – *един без друг, един към друг, един вместо друг, един или друг, един срещу друг, един в друг* и т. н. А също и *от една страна – от друга страна*. Именно тази, адеквативната употреба на *един* допуска и членуване на *един* с *-ът, -та, -то, -те*, както и обикновените прилагателни имена. Например: *Част от Йовковото творчество може да се представи като купчина от сдвоени текстове, тегнещи един към друг поради еднаквост в крайните точки на отсечката (около*

нея е изграден сюжетът), свързваща топоса на реалното „тук“ и на желаното „там“; **Едно или друго** във волята (или в неволността) на разказването тегли надругаде, повече или по-малко ерозира привлекателността на „вкъщи“ за самата нарация...; Витаетата наоколо фразеологизация и буквалната употреба на словото застават **една срещу друга**; Съвсем върху повърхността на текста е тази убеденост в „При своите си“ – тук постигането на родното в далечината и умирането са експлицитно превърнати **едно в друго**; **От една страна**, типът фигуралност, към която пишещият е пристрастен, работи с реални на далечното: ...а **от друга страна**...; Той следи да са най-малкото **едно до друго** и никога **едно в друго**, **едно върху друго** (И. Пелева) и мн. др.

Някои съществителни имена проявяват лексикалносемантична несъотнесимост към признака *множественост* и на това се основават лексикално-граматичните разреди броими и неброими съществителни; съществителните с веществено значение или с отвлечено значение; съществителните *singularia* и *pluralia tantum*.

Броимите се мислят като разделни множества, могат да се квалифицират по признаците *единичност* : *множественост* и затова имат нормални форми за множествено число: *дом* : *домове*, *книга* : *книги*, *студент* : *студенти*, *учителка* : *учителки*, *институт* : *институти* и т. н. При тях се реализират следните форми, маркирани едновременно с *определеност* – *едностранна* или *двустранна*, и *множественост*:

Морфологични категории:	Немножественост (единствено число)	Множественост (множествено число)
Число	<i>дом</i>	<i>домове</i>
определеност :	<i>домът</i>	<i>домовете</i> –
неопределеност	<i>един дом</i>	количествена определеност <i>едни домове</i> – част от цялото множество

Членуваните форми за множествено число (*домовете*) реферират двустранно определени, двустранно идентифицируеми множества от явления, назовани чрез лексикалната основа на съществителното име. В традиционните граматика именно тяхната семантика се определя като *количествена определеност*. Тя не е отделно специфично значение на *определеността*, а просто съчетаване на два граматически признака – *определеност* + *множественост*. Именно тази ком-

бинация реферира „всички отделни явления в рамките на множеството“: *Студентите заминаха = Всички студенти заминаха; Книгите са подредени = Всички книги, цялото множество от книги...* А е възможно и описателно ограничаване на множеството чрез словосъчетание: *Студентите от вашата група заминаха; Книгите от новия шкаф са подредени.*

Неброимите нямат множествено число, тъй като се мислят като неразделни, единни количества. „Те обозначават съвкупности от конкретни обекти, концептуализирани като „цяло“ (Буров 2004: 257). Членуваните форми на неброимите съществителни реферират определено, конкретно множество от сферата на човешкото познание, концептуализирано като неделимо цяло (величина). Именно заради неделимостта на цялото членуваната форма експлицира цялото количество, а корелативната нечленувана – съотв. нецялото количество (срв. *Остави захарта за кафето : Остави захар за кафето*).

Нечленуваните могат да реферират, но могат и да не реферират конкретно множество от сферата на човешкото познание, мислено като цяло (съотв.: *Откакто съм на диета, не ям захар или Захар има в шкафа*).

Един-формите за множествено число (*едни домове*) реферират едностранно определени, едностранно идентифицируеми множества от явления, назовани чрез лексикалната основа на съществителното име. Комбинацията от признаците *едностранна идентифицируемост + множественост* експлицира признака **част от цялото множество, която говорещият може да идентифицира** (по-нататък просто **част от цяло**). Например: *Едни студенти заминаха; Едни студенти от вашата група заминаха; Подредих едни книги; Едни книги от новия шкаф останаха неприбрани.*⁵

Именно от тясната връзка между значението *едностранна определеност* и *множественост* е резултат признакът **част от цялото множество**, назовано от лексикалната основа, докато признакът **количествена определеност** или *двустранна определеност на цялото множество*, назовано от лексикалната основа, е специфичен за членуваните форми за множествено число:

---

⁵ Най-важните характеристики на *едни*-формите са забелязани от Ю. Маслов още през 1956 г. Първата – че *един, едни* изразява информацията, че обектът е известен на говорещия, но неизвестен за слушателя (Маслов 1956: 101), и втората – че *едни* се употребява като числително име към съществителни *pluralia tantum* (*едни гащи, едни клеци*, а не *два чифта гащи* напр.).

<p><i>Едни момичета ни отвориха и ние влязохме;</i> <i>Ще ви дам едни хапчета! – каза тя (П. Вежинов)</i> <i>Ами че аз тъкмо идвам да говоря с него по едни фактури (Б. Райнов);</i> <i>Останали са само едни срутени дувари, обрасли с къпина, и две-три греди, посивели и сплескани като гъба (Й. Йовков);</i> <i>Едни хора, струва ти се, са готови да воюват с цял свят, за да му натрапят своето мнение за себе си: че те са правите, че по-добри от тях няма (В. Мутафчиева).</i></p>	<p><i>Момичетата ни отвориха и ние влязохме;</i> <i>Ще ви дам хапчетата! – каза тя;</i> <i>Ами че аз тъкмо идвам да говоря с него по фактурите;</i> <i>Останали са само срутените дувари, обрасли с къпина, и две-три греди, посивели и сплескани като гъба;</i> <i>Хората, струва ти се, са готови да воюват с цял свят, за да му натрапят своето мнение за себе си: че те са правите, че по-добри от тях няма.</i></p>
---	---

Различията по семантичните признаци *част от множество* и *цялото множество* (т.нар. *количествена определеност*) са ясно различни в изнесените примери, но може да се проследят и в по-опростен контекст:

<i>Част от множество:</i>	<i>Цялото множество:</i>
<p><i>Срецнах едни приятели от университета;</i> <i>Едни съседни продадоха къщите си;</i> <i>Получих едни пари, но чакам и други;</i> <i>Почистих едни книги, но има и други;</i> <i>Едни щъркели не отлетяха на юг;</i> <i>Вчера купих едни зайци.</i></p>	<p><i>Срецнах приятелите от университета;</i> <i>Съседите продадоха къщите си;</i> <i>Получих парите, не чакам други;</i> <i>Почистих книгите;</i> <i>Щъркелите отлитат на юг;</i> <i>Вчера купих зайците.</i></p>

Конотативните употреби на формата *едни*, в повечето случаи повлияни от семантиката и функциите на числителното *един*, са напълно съответни на аналогичните форми за единствено число:

<p><i>Той е един художник – гений!</i> <i>Той е един писател/лекар – не ти е работа!</i> <i>Тя е голяма хубавица – един поглед, един крак!</i> <i>Смешно звучат в устата на един поет;</i> <i>Странно изглеждат в менюто на един вегетарианец;</i> <i>Той е само един наивник, една домакиня и нищо повече; Иван е само един глупак.</i></p>	<p><i>Те са едни художници – гениални!</i> <i>Те са едни писатели/лекари – не ти е работа!</i> <i>Те са големи хубавици – едни лица, едни фигури, да им се ненагледаш!</i> <i>Смешно звучат в устата на едни поети;</i> <i>Странно изглеждат в менюто на едни традиционалисти (вегетарианци);</i> <i>Те са само едни наивници; Те са само едни домакини и нищо повече; Те са само едни глупаци.</i></p>
--	---

Формата за множествено число *едни* се употребява, както и тези за единствено число⁶.

Неправилната квалификация на *един* като неопределително местоимение е също така резултат от свързването му с прилагателни и показателни местоимения, но е възможно и със съществителни имена – срв.: *един особен, един такъв, един странен* и останалите със съответните форми за род и число, – вследствие на което се изразява семантиката „труден за назоваване, особен, неподдаващ се на описание, какъвто аз, говорещият, знам, защото съм го видял, но за събеседника отказвам да конкретизирам заради възможността да сгреша“, въпреки че на практика осъществява вербализиране. Например: *Има такъвиз едни дълги коси и черни очи...; А ръцете ѝ едни топли, топли* (Й. Йовков); *Едни сълзи, едни молби – сърцето да те заболи* (А. Константинов); *На лицето му се показва един такъв особен израз...* (Б. Райнов); *Изнадат обикновено в такива едни делириумни състояния на душите, че решават да се оженят; Ама и вие сте такива едни чистички, пухкавички, добрички – втора двойка като вас едва ли има на света* (Св. Минков).

Този тип примери подсилват своеобразието и субективността на признака *едностранна определеност*, при който нерядко говорещият използва форманта *един*, но отказва да уточнява лексикалноописателно назованото явление. От подобен тип е употребата на *един* като формант за *едностранна определеност* при абстрактни съществителни, заради която най-вече се създава убеждението у някои езиковеди и автори на художествени текстове, че употребата на *един* е подражателна и излишна, тъй като в българския език няма неопределителен член.

---

⁶ Формата за множествено число *едни* се употребява, както и формите за единствено число, в сложни думи и словосъчетания с адекватен или количествен характер: *едни и същи, едни-единствени, едни без други, едни към други, едни вместо други, едни или други, едни срещу други, едни в други; Защото основните двигатели и тук, и там са все едни и същи – грабежът и насилието; Макар че, когато двама души се движат из едни и същи места, разминаването не би могло да трае до безкрайност* (Б. Райнов); *Когато се прибирам привечер и когато тя ме е изпреварила, неведнъж я заварвам да разговаря край алеята с едни или други съседни* (Б. Райнов) и др.

Когато са в адекватно-антонимни отношения, *едни* и *други* могат да се членуват (*Вечерта пристигнаха цяла тълпа заптиета: едните се качиха в женското отделение с решетките, другите останаха долу да дирят тронове и ъглите, трети влязоха в олтара из бочните врати* (Ив. Вазов); *Едни(те) играят, други(те) ги зяпат, а трети четат или се клатушкат по кувертата* (Ал. Константинов).

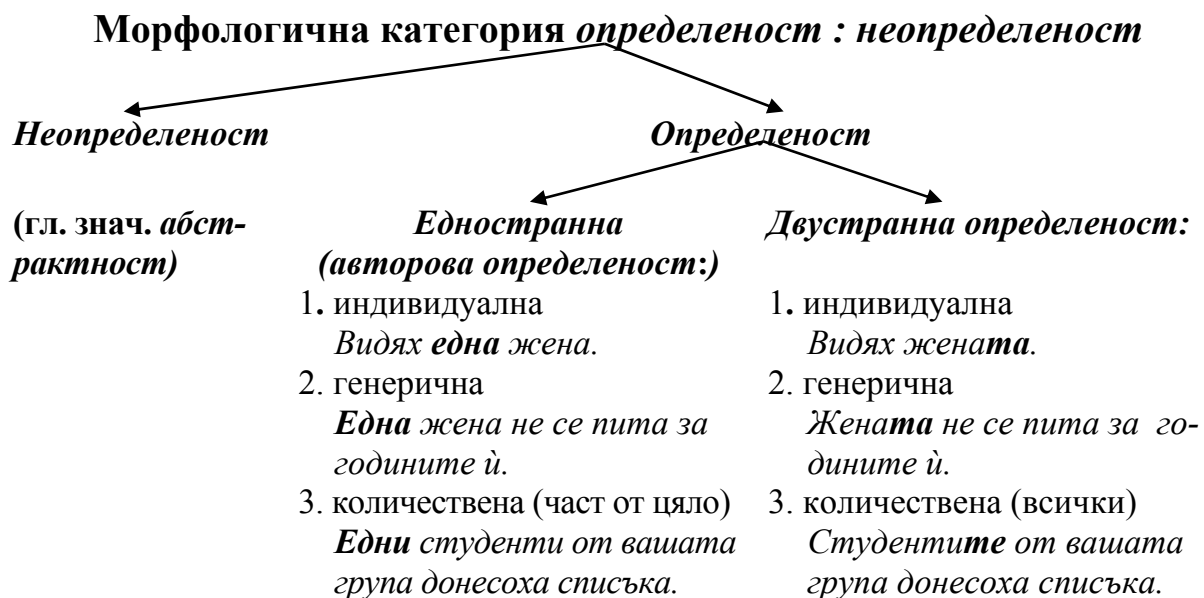

Сравнете разликите:

<p><i>Това му придаваше една вгълбеност и съсредоточеност, които го отличаваха от останалите присъстващи и шумната им веселост;</i> <i>Една плахост, един срамежлив поглед</i> бяха достатъчни, за да го умилят и разнежат; <i>Една упоритост и невъздържаност</i> го владееха през цялото време; <i>От този текст лъха едно непростимо неразбиране, една половинчатост на анализа, които в крайна сметка обричат изследването...</i></p>	<p><i>Това му придаваше вгълбеността и съсредоточеността, които го отличаваха от останалите присъстващи и шумната им веселост;</i> <i>Плахостта, срамежливият поглед</i> бяха достатъчни, за да го умилят и разнежат; <i>Упоритостта и невъздържаността</i> го владееха през цялото време; <i>От този текст лъха непростимото неразбиране, половинчатостта на анализа, които в крайна сметка обричат изследването...</i></p>
--	---

Поради абстрактността на назованите явления те биха могли да се употребят и като напълно неопределени: *Това му придаваше вгълбеност и съсредоточеност, които го отличаваха от останалите присъстващи и шумната им веселост; Плахост, срамежлив поглед* бяха достатъчни, за да го умилят и разнежат; *Упоритост и невъздържаност* го владееха през цялото време; *От този текст лъха непростимо неразбиране, половинчатост на анализа, които в крайна сметка обричат изследването на неуспех.*

Обобщавайки всички особености, които коментирахме дотук, вместо заключение ще представим в единна схема функциите на 3-те грамеми на категорията *определеност : неопределеност* – на маркираните и на немаркираната:

ЛИТЕРАТУРА

- Бернщейн 1948:** Бернштейн, С. Б. *Учебник болгарского языка*. [Bernshtejn, S. B. *Uchebnik bolgarskogo jazyka*.] Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1948.
- Бояджиев 1970:** Бояджиев, Т. Значение и употреба на числителното един в рупските говори. [Boyadzhiev, T. *Znachenie i upotreba na chislitelното edin v rupskite govori*.] // *Известия на ИБЕ*, 1970, кн. 19, 743 – 750.
- Буров 2004:** Буров, Ст. *Познанието в езика на българите*. [Burov, St. *Poznaniето v ezika na balgarite*.] Велико Търново: Фабер, 2004.
- Георгиев 1978 (1967):** Георгиев, Ст. Лексико-морфологическа модификация на първичното числително един в съвременния български език. [Georgiev, St. *Leksiko-morfologicheska modifikatsiya na parvichното chislitelno edin v savremenniya balgarski ezik*.] // *Помагало по българска морфология. Имена*. Съст. П. Пашов. София: Наука и изкуство, 1978, 397 – 410.
- Зидарова 1994:** Зидарова, В. *Семантика и употреба на словоформата един в съвременния български книжовен език*. [Zidarova, V. *Semantika i upotreba na slovoformatata edin v savremenniya balgarski knizhoven ezik*.] Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София, 1994.
- Зидарова 1998:** Зидарова, В. За статута на лексемата един в българската лингвистична литература. [Zidarova, V. *Za statuta na leksemata edin v balgarskata lingvistichna literatura*.] // *Славистика 1*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 113 – 120.
- Иванчев 1978 (1957):** Иванчев, Св. Наблюдения върху употреба на члена в български език. [Ivanchev, Sv. *Nablyudeniya varhu upotrebata na chlena v balgarski ezik*.] // *Помагало по българска морфология. Имена*. Съст. П. Пашов. София: Наука и изкуство, 1978, 186 – 211.
- Косеска-Тошева, Гаргов 1990:** Косеска-Тошева, В., Гаргов, Г. *Българско-полска съпоставителна граматика. Том 2. Семантичната категория определеност : неопределеност*. [Koseska-Tosheva, V., Gargov, G. *Balgarsko-polska sapostavitelna gramatika. Tom 2. Semantichnata kategoriya opredelenost : neopredelenost*.] София: БАН, 1990.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Kutsarov, Iv. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.

- Маслов 1956:** Маслов, Ю. С. *Очерк болгарской грамматики*. [Maslov, Ju. S. *Ocherk bogarskoj grammatiki*.] Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1956.
- Маслов 1981:** Маслов, Ю. С. *Грамматика болгарского языка*. [Maslov, Ju. S. *Grammatika bolgarskogo jazyka*.] Москва: Высшая школа, 1981.
- Маслов 1982:** Маслов, Ю. С. *Грамматика на българския език*. [Maslov, Yu. S. *Gramatika na balgarskiya ezik*.] София: Наука и изкуство, 1982.
- Ницолова 1986:** Ницолова, Р. *Българските местоимения*. [Nitsolova, R. *Balgarskite mestoimeniya*.] София: Наука и изкуство, 1986.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Норман 1980:** Норман, Б. Ю. *Болгарский язык*. [Norman, B. Yu. *Bolgarskiy yazyk*.] Минск: БГУ имени В. И. Ленина, 1980.
- Пенчев 1984:** Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение*. [Penchev, Y. *Stroezh na balgarskoto izrechenie*.] София: Наука и изкуство, 1984.
- Пенчев 1987:** Пенчев, Й. Перфект и превръщане в перфект. [Penchev, Y. *Perfekt i prevrashtane v perfekt*.] // Доклади от Втория международен конгрес по българистика, Т. 3. София: БАН, 468 – 474.
- Смирницки 1959:** Смирницкий, А. И. *Морфология английского языка*. [Smirnitskiy, A. I. *Morfologiya angliyskogo jazyka*.] Одеса: Издательство иностранной литературы, 1959.
- Стаменов 1984:** Стаменов, Хр. Някои наблюдения върху употребата на един за изразяване на неопределеност (в сравнение с английския език). [Stamenov, Chr. *Nyakoi nablyudeniya varhu upotrebata na edin za izrazyavane na neopredelenost (v sravnenie s angliyskiya ezik)*.] // СУ „Климент Охридски“. Колоквиум по български език. II. Част втора. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1984, 63 – 76.
- Стаменов 1985:** Стаменов, Хр. За употребата на един като показател за неопределеност в българския език (в сравнение с английски). [Stamenov, Hr. *Za upotrebata na edin kato pokazatel za neopredelenost v balgarskiya ezik (v sravnenie s angliyski)*.] // *Език и литература*, № 3, 1985, 33 – 44.
- Стаменов 1987:** Стаменов, Хр. Показателят за неопределеност един и предикативната именна фраза. [Stamenov, Hr. *Pokazatelyat za neopredelenost edin i predikativnata imenna fraza*.] // Доклади от

Втория международен конгрес по българистика. Т. 3. Съвременен български език. София: БАН, 1987, 430 – 441.

Станков 1987: Станков, В. Семантичният инвариант на определеността. [Stankov, V. Semantichniyat invariant na opredelenostta.] // *Доклади от Втория международен конгрес по българистика. Т. 3. Съвременен български език.* София: БАН, 1987, 410 – 419.

Станков 1995: Станков, В. Семантични особености на категорията неопределеност на имената в български език. [Stankov, V. Semantichni osobenosti na kategoriyata neopredelenost na imenata v balgarski ezik.] // *Българско езиковедие 1. Проблеми на граматичната система на българския език.* София: БАН, 1995, 87 – 150.

Станков 1998а: Станков, В. За семантичния инвариант на определителния член в българския език. [Stankov, V. Za semantichniya invariant na opredelitelniya chlen v balgarskiya ezik.] // *Помагало по българска морфология. Имена.* Съст. Ал. Александров, Р. Русинова. Шумен: Алтос, 1998, 84 – 94.

Станков 1998б: Станков, В. За категорията неопределеност на имената в българския език. [Stankov, V. Za kategoriyata neopredelenost na imenata v balgarskiya ezik.] // *Помагало по българска морфология. Имена.* Съст. Ал. Александров, Р. Русинова. Шумен: Алтос, 1998, 129 – 145.

ЕКСЦЕРПИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Вазов, Ив. *Съчинения в четири тома.* София: Български писател, 1982.

Вежинов, П. *Нощем с белите коне.* София: Ентусиаст, 2014.

Игов, Св. *История на българската литература.* София: Сиела, 2009.

Игов, Св. *Балканът, ханът, чифликът.* София: Литературен форум, 2011.

Йовков, Й. *Събрани съчинения в шест тома.* София: Български писател, 1976.

Каралийчев, А. *Приказен свят.* София: Пан, 2005.

Константинов, Ал. *До Чикаго и назад.* София: Български бестселър, 2005.

Минков, Св. *Съчинения в два тома.* София: Хемус, 1946.

Мутафчиева, В. *Летопис на смутното време.* Пловдив: Жанет 45, 1988.

Пелева, И. *Ботев. Тялото на национализма.* София: Кралица Маб, 1998.

Полянов, Вл. *Диаболични повести и разкази.* Варна: Георги Бакалов, 1990.

Радичков, Й. *Барутен буквар*. София: Български писател, 1969.

Радичков, Й. *Избрани творби. Т. 7. Новели*. София: Български писател, 1974.

Райнов, Б. *Господин Никой. Няма нищо по-хубаво от лошото време*. София: Български писател, 1971.

Станев, Ем. *Избрани съчинения в седем тома*. София: Български писател, 1981.

Чудомир. *Съчинения в три тома*. София: Български писател, 1971.